

הקדמה

המאה הקודמת תירשם בהיסטוריה כמאה שהשתוללה בה מגפת הגזענות הנרחבת ביותר בתולדות האדם. מגפה זו לא צמחה באזורים הנחשלים של ההתיישבות האנושית, אלא בלב לבה של אירופה, היבשת הנאורה ביותר על פני כדור הארץ, ומצאה לה הזים ושלוחות דווקא בארצות מפותחות. גורם מביש עד מאוד במגפה זו הוא המספר העצום של אנשי תרבות, מדענים והיסטוריונים שנרתמו להפיצה.

לאורך ההיסטוריה, אנו העמים השמים, יהודים כערבים, היינו אחד היעדים המרכזיים לחצי המגפה. כנער יהודי בבגד נוכחתי לגלות, לחרדתי, כי אפילו מדינות דמוקרטיות וליברליות כביכול ממלאות את פיהן מים. דומה כי מבחינה תרבותית, השנאה הגזענית הזאת משלה בכיפה מקצה תבל ועד קצה. בולמוס של מיון על בסיס גזע, מוצא, צבע עור ומסורת שטף את המוח האנושי באין מפריע.

גורם מביש אחר במגפה זו בא לידי ביטוי דווקא מקרב קורבנות המיון הגזעני הנאצי, כמו ערבים ויהודים, שביקשו לאמץ את תורת הגזע כמדיניות כלפי האחר. קשה לתפוס כיצד קורבנות של גזענות עלולים להיות גזענים בעצמם. בדרכי לבית-הספר בבגד נתקלתי בכתובות גרפיטי על הקירות: 'היטלר משמיד את החיידקים'. כמה כואב היה להיווכח שידיים של כמה ערבים, שצוינו במיין קמפף כידיים של תת-אדם, מרחו את הכתובות הללו. למעשה, אותם הערבים שריססו את הגרפיטי אימצו אף הם את התורה המשוקצת. לימים אגלה כי כמה וכמה מאבות הציונות היו נגועים במגפה עד חרפה. על שם אחד מהם נקרא רחוב יקר לי בחיפה, שחיבר בין ביתי שעל הכרמל לבין ביתי הקודם בוואדי ניסנס: ארתור רופין, ששקד על 'טוהר גזעי'. רופין פקפק בהשתייכותם של המזרחים לגזע היהודי. הוא סבר שהתימנים אינם יהודים, לפי קביעתו התמוהה שאין יהודים כהי עור. הוא גם תבע לאסור נישואים בין אשכנזים לבין תימנים באותם ימים אפלים.

ארצות-הברית היתה המעצמה המערבית האחרונה שאסרה סחר בעבדים שחורים, והמשיכה לנהל מדיניות גזענית כלפי שחורים, אפילו אחרי תבוסתה של גרמניה הנאצית. רק בשנות החמישים והשישים של המאה הקודמת, הודות למאבק הירואי, הוענקה לשחורים הזכות לשבת עם הלבנים באותם האוטובוסים וללמוד יחד באותם בתי-הספר. כיצד קרה שכעבור מחצית המאה, מדינה אשר קופה של שרצים גזעניים תלויה לה מאחוריה, בוחרת לה נשיא שחור?

אני זוכר את הדמויות השחורות שהציג הקולנוע בארצות-הברית עד שנות החמישים המאוחרות. הנשים תמיד שימשו משרתות, וכמעט תמיד היו גדולות ממדים, ועל פניהן היתה מרוחה הבעה אינפנטילית. באשר לגברים, אלה גילמו דמויות של מצחצחי נעליים ופועלי אדמה נבערים. ברי שאובמה לא נבחר לנשיא ביום בהיר אחד כבמטה קסם. זמן רב לפני בחירתו התחולל מהפך בתודעה הציבורית. זה קרה דווקא בתוך אולפני הקולנוע, שהיו כה גזעניים אז. אני זוכר סרט ישן ומבריק - 'האורח שבא לסעוד'. בסרט מודיעה בת לאביה הלבן והליברל כי הזמינה לארוחה משפחתית את בחיר ליבה. האב הנרגש כמעט חטף התקף לב כאשר בפתח הבית הופיעה חליפה הדורה שממנה צמח גבר שחור. מיד נוצר מתח סמוי אך מכמיר לב בין הבת המאוהבת לבין האב הליברל ההמום. המארח המשכיל פנה לאורח הנבון כמבקש את ישועתו, בעצם ציפה שיבין בעצמו כי נישואי תערובת באמריקה הגזענית הם בבחינת אסון לשני הצעירים. הגבר השחור השיב לו ברוח זו: אם אתה, הליברל וההומניסט, תסרב לקבל אותי כחתן, אכבד את רצונך. בחמת זעם התפרץ הליברל בעצם האורח אילץ אותו להתעמת עם תחושותיו הנסתרות אל מול הטפותיו ההומניסטיות. המעמד הציבורי היה כה חשוב בעיני האב, עד שבחריקת שיניים נאלץ לתת את ברכתו לנישואי בתו לשחור.

האמנות והתרבות בארצות-הברית אם כן היוו חיל חלוץ לגל אשר גרם לשינוי תהומי בתודעה הציבורית, והוביל לבחירת אדם שחור למשרה הנעלה ביותר בתבל כולה. דמויות השחורים בקולנוע האמריקני השתנו בהדרגה, באמצעות גילום תפקידים של דמויות מצליחות בחברה מתחומים רבים ושונים: שופטים מכובדים, מדענים מובילים, מרצים לפילוסופיה, מצביאים בעלי מוניטין, מלומדים ואנשי רוח מבריקים. הספרות, המוסיקה, הזמר והתיאטרון שילבו זרועות עם הקולנוע האמריקני. אובמה, אפוא, חב רבות לעולם התרבות, אשר עיצב דמות שונה לאדם השחור.

האם משהו מהותי כזה השתנה בתרבות הישראלית, למן הטפותיהם של רופין ורעי, שתיארו את המזרחי כחמדן וכתאב ממון, דרך דמותו של סלאח שבתי הדוחה, וכלה בלבוש הספרותי של גישה זו, שבאה לידי ביטוי בדמותם של הערבי והיהודי המזרחי בספרות העברית? להצהרות סטריאוטיפיות של מעצבי דעת קהל השפעות עמוקות על השרשת הגזענות. לפני זמן הצהיר עיתונאי קבל עם כי המוסיקה המזרחית מעצם מהותה היא מוסיקה אלימה. נעלם ממנו כי 'האבנים המתגלגלות' נולדו בבריטניה הנאורה, ותופי יום הדין של ה-Hard rock צמחו בארצות-הברית וכבשו את העולם המערבי בסערה. ממתים ים של דמעות ומוסיקה מלאת תוגה הם גורם אלים?

מראשית ימיהן, קיימים בישראל ובארצות-הברית גזענות ופערים חברתיים עמוקים. ארצות-הברית נופפה

בדגל החוקה השוויונית, ישראל התגאתה במגילת העצמאות השוויונית. גם זו וגם זו חטאו לשוויון ולזכויות האדם. מצער לציין שבחלוף השנים התרחש בישראל תהליך אחר מזה שקרה בארצות-הברית. בישראל עדיין ניכר תת-ייצוג בולט לאזרחים ישראלים שונים במבצרי התרבות והשלטון: במנהיגות המפלגות הפוליטיות, בכנסת, בקרב שרי הממשלה, באולמות התיאטרונים ובבתי-המשפט. באותם מבצרים ניכרת נטייה עיקשת להמשיך לדבוק בגישה הרואה את ה'אחר' והשונה כנחות. אילו נמתחה גדר הפרדה בחצר בית-ספר לשם מניעת מגע בין תלמידים על בסיס של צבע ומוצא במקום אחר, רחוק מישראל, בוודאי היינו זועקים עד השמים, ובצדק. היינו מרעישים עולם ומלואו אילו תלמידים יהודים בלונדון או בפריס היו נדחקים אל מאחורי גדר כזו. אבל זה התרחש אצלנו, במדינת ישראל, במילניום השלישי.

אני רואה במודעות לחוליים חברתיים חשיבות מהמעלה הראשונה לשירוש הגזענות. אפשר למדוד את מפלס הגזענות גם בדרכים אחרות, למשל, על-ידי בדיקת מנגנון ההכחשה. בישראל היתה התקוממות של ממש כאשר החליטו באו"ם כי הציונות היא אידיאולוגיה גזענית. ב-1966 חתמה ישראל על האמנה הבינלאומית למיגור הפלייה גזענית, אך נראה כי לא מילאנו את חובתנו כלפי ערבים, נשים, מהגרים מארצות ערב והאיסלאם, מאתיופיה ורוסיה, כלפי פליטים ומהגרי עבודה, כלפי הקהילה ההומו-לסבית ועוד.

לא רק המטיף לגזענות אחראי לזרע הפורענות, אחראי גם מי שמכחיש את קיומה של העוולה הגזענית, ואחראי גם מי שאינו שותף לעוולה הגזענית אך ממלא את פיו מים, אם מתוך חשש ואם מתוך אדישות. כל אלה עלולים להיות מחר אף הם קורבנותיו של הגזעני. כל אלה עלולים לאבד מחר את חירותם ואת אורח חייהם הליברלי. זה קרה לא מזמן באירופה הנאורה. אם לא נתעשת וננער מעלינו את נגע המגפה הגזענית, זה יקרה מחר אצלנו.

אני מאמין שתפקיד משרד החינוך במיגור הגזענות הוא חשוב ביותר. התברכנו במורים בעלי ערכים הומאניים ואני מאמין שיש ברשות משרד החינוך כלים מגוונים לפעול ביתר שאת להעברת המסר שכולנו שייכים לאותו גזע מופלא, הוא גזע האדם. אין גזע עליון, ואין גזע נחות, ואין גזע טהור, ואין גזע טמא.

ספר זה כולל מאמרים מגוונים ומאירי עיניים, המאלצים את החברה כולה להתמודד עם הגזענות שחוטאים בה בני אדם מתחומים שונים. למעשה, מאמרים אלה דורשים מכל אחד מאתנו להקשיב לקול התבונה ולשלב כוחות למען חברה נקיה מגזענות. בישראל פועלים גורמים חיוניים העושים לילות כימים למען חברה טובה וצודקת יותר, למען חברה מתוקנת המכבדת את זכויותיהם של כל החיים בקרבה, גורמים המאמינים בכל מאודם כי הדם הזורם בעורקינו ובעורקי האחרים והשונים מאתנו הוא אותו דם, הלב הוא אותו לב.

סמי מיכאל

נשיא האגודה לזכויות האזרח בישראל